

BADIIY TARJIMADA MILLIY-MADANIY KODLARNING QAYTA YARATILISHI: O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTI MATERIALLARI ASOSIDA QIYOSIY TAHLIL

Sevara Ravshan qizi Ungalova

Navoiy davlat universiteti Xalqaro hamkorlik bo'limi bosh mutaxassisi

ungalovasevara@gmail.com

+998935771026

Annotatsiya. Mazkur tezisda badiiy tarjima jarayonida milliy-madaniy kodlarning qayta yaratilishi, ularning semantik, pragmatik va lingvopoetik xususiyatlarini boshqa tilda ifodalash masalalari tadqiq etiladi. O'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romani va uning ingliz tilidagi tarjimalari misolida milliy realiyalar, murojaat shakllari, qarindoshlik munosabatlari, urf-odatlar hamda diniy-ma'naviy tushunchalarning tarjimada berilishi tahlil qilinadi. Shuningdek, tarjimada milliy koloritni saqlash, madaniy tafovutlarni izohlash va tarjima o'quvchisiga tushunarli matn yaratish o'rtasidagi munosabat yoritiladi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, milliy-madaniy kod, chog'ishtirma adabiyotshunoslik, tarjimashunoslik, lingvokulturologiya, milliy kolorit, realiya, ekvivalentlik, tarjima strategiyasi, madaniyatlararo muloqot.

Kirish

Globallashuv va madaniyatlararo aloqalar jadallashgan hozirgi davrda badiiy tarjima turli xalqlarning adabiy merosi, dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini o'zaro tanishtiruvchi muhim vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. Badiiy asarni bir tildan boshqa tilga o'girish jarayoni faqat lisoniy birliklarning muqobilligini ta'minlash bilan cheklanmaydi. Unda muayyan xalqning tarixiy xotirasi, ijtimoiy munosabatlari, urf-odatlari, axloqiy qarashlari va milliy

tafakkurini ifodalovchi madaniy mazmunni qayta yaratish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Milliy-madaniy kodlar muayyan xalqning tarixiy tajribasi va ijtimoiy hayotida shakllangan, til va badiiy obrazlar orqali namoyon bo'ladigan ma'no qatlamlarini o'z ichiga oladi. Ular milliy realiyalar, murojaat shakllari, frazeologik birliklar, ramzlar, marosimlar, qarindoshlik atamaları va diniy tushunchalarda o'z ifodasini topadi. Bunday birliklarning ma'nosi ko'pincha ularni yuzaga keltirgan madaniy muhit bilan chambarchas bog'liq bo'lgani sababli, tarjimada ularning mazmunini to'liq saqlash muayyan qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi.

J. Neyda tarjimada mazmun va qabul qiluvchi o'quvchining munosabatini hisobga olish masalasiga alohida e'tibor qaratgan bo'lsa, M. Beyker tarjima jarayonidagi ekvivalentlikni turli lingvistik va pragmatik darajalarda o'rganadi. J. F. Aixelá esa madaniyatga xos birliklarni tarjima qilishda qo'llanadigan strategiyalarni tahlil qilib, bunday birliklarning tarjima matnida qayta ifodalanish mexanizmlarini yoritadi. Mazkur nazariy qarashlar milliy-madaniy kodlarni badiiy tarjima doirasida o'rganish uchun muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqotning maqsadi o'zbek badiiy matnida ifodalangan milliy-madaniy kodlarning inglizcha tarjimada qayta yaratilish xususiyatlarini aniqlash, ularni ifodalashda qo'llanadigan tarjima strategiyalarini tavsiflash hamda milliy kolorit va mazmuniy muqobillikni ta'minlash omillarini ochib berishdan iborat.

Asosiy qism

Badiiy matndagi milliy-madaniy kodlar asarning mazmuniy qatlamini boyitib, qahramonlar xarakteri, ijtimoiy mavqei va o'zaro munosabatlarini yoritishda muhim vazifa bajaradi. Shu bois ularni tarjima qilishda so'zning lug'aviy ma'nosini yetkazish bilan bir qatorda, uning muayyan madaniyatdagi vazifasi va assotsiativ xususiyatlarini ham hisobga olish lozim.

O'zbek adabiyotida milliy-madaniy kodlarning badiiy ifodasi Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanida yaqqol namoyon bo'ladi. Asarda XIX asr Turkiston ijtimoiy hayoti, oilaviy munosabatlar, nikoh an'analari, kattalarga hurmat, mahalla muhiti va diniy-ma'naviy qarashlar badiiy tasvir vositasida yoritilgan. Romanning ingliz tiliga tarjimalari ushbu madaniy mazmunni boshqa til va madaniyat vakillariga yetkazish imkoniyatlarini o'rganish uchun muhim material hisoblanadi. Asarning ingliz tilida "Bygone Days" nomi bilan chop etilgan Mark Edward Reese tarjimasi va Carol Ermakova tarjima varianti bu jihatdan qiyosiy tadqiqot uchun ahamiyatlidir.

Romandagi milliy-madaniy kodlarni shartli ravishda bir necha guruhga ajratish mumkin. Birinchi guruhga qarindoshlik va ijtimoiy munosabatlarni ifodalovchi birliklar kiradi. O'zbek tilidagi "quda", "kelin", "kuyov", "qaynona" kabi atamalar nafaqat shaxslar o'rtasidagi qarindoshlik aloqalarini, balki muayyan ijtimoiy majburiyatlar, hurmat me'yorlari va oilaviy munosabatlarni ham anglatadi. Ingliz tilida ayrim tushunchalar uchun muqobil birliklar mavjud bo'lsa-da, ularning madaniy mazmuni har doim ham o'zbek tilidagi birliklar bilan to'liq mos kelmaydi. Shu sababli tarjimon kontekstga qarab bevosita muqobilni tanlashi, izoh berishi yoki tushunchani tavsifiy usulda ifodalashi mumkin.

Ikkinchi guruhga urf-odat va marosimlar bilan bog'liq kodlar kiradi. Sovchilik, nikoh marosimlari, mehmondo'stlik, dasturxon atrofidagi muomala va oilaviy yig'inlar o'zbek madaniyatida muayyan ijtimoiy mazmunga ega. Ularni tarjimada umumiy ma'nodagi "meeting", "wedding" yoki "hospitality" kabi birliklar bilan ifodalash matnning asosiy mazmunini yetkazishi mumkin, biroq milliy an'ananing o'ziga xos tomonlarini to'liq aks ettirmasligi ehtimoli mavjud. Bunday vaziyatda transliteratsiya, tavsifiy tarjima yoki qisqa izohdan foydalanish madaniy mazmunni saqlashga yordam beradi.

Uchinchi guruhni diniy-ma'naviy tushunchalar va muomala formulalari tashkil etadi. "Inshaalloh", "duo", "baraka" singari birliklar matn kontekstiga

qarab diniy e'tiqod, umid, ezgu tilak yoki ma'naviy munosabatni ifodalashi mumkin. Ularning tarjimasida faqat lug'aviy mazmunni berish yetarli emas; birlikning qahramon nutqidagi vazifasi va milliy-madaniy konnotatsiyasi ham hisobga olinishi lozim. Masalan, "inshaalloh" birligini "God willing" shaklida berish asosiy mazmunni yetkazadi, biroq uning o'zbek nutqidagi qo'llanish chastotasi va kommunikativ vazifasi tarjima matnida alohida kontekstual tahlilni talab qiladi.

To'rtinchi guruhga murojaat shakllari va nutq odobi birliklari kiradi. O'zbek tilida yosh, qarindoshlik, hurmat va ijtimoiy mavqeni ifodalovchi murojaatlar qahramonlar o'rtasidagi munosabatlarni belgilaydi. Ingliz tilida esa murojaat shakllarining qo'llanishi boshqa ijtimoiy va pragmatik me'yorlarga asoslanishi mumkin. Shuning uchun o'zbekcha murojaatni ingliz tilida faqat ism bilan berish ayrim holatlarda hurmat yoki yaqinlik darajasini susaytirishi mumkin. Bunday birliklarni tarjima qilishda dialogning umumiy vaziyati, so'zlovchining maqsadi va qahramonlar o'rtasidagi munosabatlar hisobga olinishi zarur.

Milliy-madaniy kodlarni tarjima qilish strategiyalarini tanlashda uchta asosiy mezon muhimdir: semantik aniqlik, madaniy o'ziga xoslikni saqlash va tarjima matnining o'quvchi uchun tushunarliligi. Transliteratsiya milliy tushunchaning tashqi shaklini saqlashga yordam beradi, biroq notanish birlikning ma'nosi izohsiz qolishi mumkin. Tavsifiy tarjima tushunchaning mazmunini ochib beradi, lekin matnning ixchamligi va badiiy tabiiyligiga ta'sir ko'rsatishi ehtimoli bor. Funksional muqobil esa tarjima o'quvchisiga tushunarli ifoda yaratadi, ammo asliyatdagi madaniy tafovutni kamaytirishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, milliy-madaniy kodlarni tarjima qilishda yagona strategiyaga tayanish maqsadga muvofiq emas. Tarjimon har bir birlikning matndagi vazifasi, takrorlanish darajasi, badiiy-estetik ahamiyati va o'quvchining madaniy bilimini hisobga olishi lozim. Ayniqsa, tarixiy romanlarda muayyan davrga xos tushunchalarni zamonaviy ingliz tilidagi

umumiy birliklar bilan almashtirish tarixiy-madaniy muhitning xiralashishiga olib kelishi mumkin.

Qiyosiy tahlilning muhim jihati shundaki, tarjimaning muvaffaqiyati faqat lugʻaviy muqobillik bilan belgilanmaydi. Tarjimada qahramonning ijtimoiy mavqei, nutqiy ohangi, milliy dunyoqarashi va badiiy obrazning ta'sirchanligi qay darajada saqlangani ham baholanishi kerak. Demak, milliy-madaniy kodlarni qayta yaratish lingvistik, pragmatik va adabiy-estetik omillarning oʻzaro uygʻunligini talab etadi.

Xulosa

Oʻzbek badiiy adabiyotidagi milliy-madaniy kodlarni ingliz tiliga tarjima qilish masalasi ikki til tizimi oʻrtasidagi muqobillik bilan cheklanmay, xalqlarning tarixiy tajribasi, ijtimoiy munosabatlari va madaniy tafakkuri oʻrtasidagi tafovutlarni ham qamrab oladi. Abdulla Qodiriyning “Oʻtkan kunlar” romani materiallari milliy realiyalar, qarindoshlik atamaları, marosim nomlari, diniy-ma'naviy tushunchalar va murojaat shakllarini tarjima qilishda kontekstual yondashuvning muhimligini koʻrsatadi.

Tahlil asosida quyidagi xulosalarga kelish mumkin:

Birinchidan, milliy-madaniy kodlarni tarjima qilishda birlikning lugʻaviy ma'nosi bilan bir qatorda uning madaniy va pragmatik vazifasini ham hisobga olish zarur.

Ikkinchidan, transliteratsiya, tavsifiy tarjima, izohlash va funksional muqobil tanlash kabi strategiyalar matnning mazmuni hamda badiiy vazifasidan kelib chiqib qoʻllanishi lozim.

Uchinchidan, milliy koloritni saqlash va tarjima matnining tushunarligini ta'minlash oʻrtasidagi muvozanat tarjimonning lingvistik mahorati, madaniy bilimlari va kontekstni anglash qobiliyatiga bogʻliq.

To'rtinchidan, oʻzbek va ingliz adabiyoti materiallarini chogʻishtirma oʻrganish badiiy tarjimaning nafaqat til vositasi, balki madaniyatlararo muloqot shakli sifatidagi mohiyatini chuqurroq ochib berishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, milliy-madaniy kodlarning tarjimada qayta yaratilishini lingvokulturologik, qiyosiy-adabiy va pragmatik yondashuvlar birligida o'rganish tarjima nazariyasining amaliy imkoniyatlarini kengaytiradi hamda o'zbek adabiyotining xalqaro madaniy makondagi talqinini takomillashtirishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Nida, E. A. *Toward a Science of Translating: With Special Reference to Principles and Procedures Involved in Bible Translating*. Leiden: E. J. Brill, 1964.
2. Baker, M. *In Other Words: A Coursebook on Translation*. 3rd ed. London: Routledge, 2018.
3. Aixelá, J. F. Culture-Specific Items in Translation // Álvarez, R., Vidal, M. C. (eds.). *Translation, Power, Subversion*. Clevedon: Multilingual Matters, 1996. P. 52–78.
4. Qodiriy, A. *Bygone Days*. Translated by Mark Edward Reese. Muloqot Cultural Project, 2019.
5. Qodiriy, A. *Days Gone By*. Translated by Carol Ermakova. Nouveau Monde Éditions, 2018.
6. Salomov, G'. *Adabiy an'ana va badiiy tarjima*. Toshkent: Fan, 1980.